

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора економічних наук, професора ШУБРАВСЬКОЇ Олени Василівни на дисертаційну роботу ЛЕВКІВСЬКОГО Євгенія Володимировича на тему: *“Розвиток вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу в умовах глобалізації”*, подану на здобуття ступеня доктора філософії за спец. 051 “Економіка” (галузь знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”) у разову спеціалізовану раду Поліського національного університету

Актуальність теми дисертаційної роботи, її зв’язок з науковими програмами, планами, темами

Вагомі позиції великих вітчизняних вертикально інтегрованих аграрних компаній щодо насичення внутрішнього продовольчого ринку й забезпечення експортних надходжень визначають актуальність досліджень щодо переваг і недоліків таких формувань, ефективності їх діяльності, ролі у соціально-економічному розвитку країни, аграрного сектора і сільської місцевості. І хоча у зв’язку з нинішніми тривалими і масштабними воєнними діями та спричиненими ними руйнуваннями, у т. ч. й логістичних ланцюгів, а також через імовірність приєднання в осяжній перспективі України до ЄС відбувається переосмислення позицій і значення таких компаній, їх вплив на розвиток національної економіки продовжує залишатися вельми суттєвим.

У цьому контексті дисертаційне дослідження ЛЕВКІВСЬКОГО Є.В., присвячене обґрунтуванню теоретичних засад функціонування вертикально інтегрованої аграрних компаній та розробленню стратегічних напрямів їх розвитку в умовах трансформації глобального економічного середовища, є актуальним і важливим.

Актуальність теми підтверджується також зв’язком роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в рамках науково-дослідних робіт кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції Поліського національного університету за темою: *“Інноваційна модель зовнішньоекономічної політики в умовах кризи глобалізації”* (№ДР

0120U101915), тематичний підрозділ “Транснаціоналізація глобальних бізнес-технологій” (2020-2024 рр.) та госпдоговірної науково-дослідної теми: “Розробка та наукове обґрунтування логістичного маршруту експорту сільськогосподарської продукції в умовах російської агресії” (16.06.2022 р.– 21.06.2023 р., договір № 26-06 від 21.06.2022 р.), де автором оцінювалися перспективи ефективного розвитку аграрних вертикально інтегрованих компаній на зовнішньому і внутрішньому ринках, визначалися альтернативні напрями позиціонування таких компаній у глобальних ланцюгах вартості згідно з їх експортною конкурентоспроможністю у розрізі основних видів агропродовольчої продукції.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації, їх достовірність

У теоретичному розділі дисертації узагальнено основні характеристики процесу вертикальної інтеграції у сільськогосподарському виробництві, у т. ч. й у розрізі країн світу, теоретичні підходи до оцінювання економічної ефективності вертикально інтегрованих аграрних компаній, окреслено передумови їх формування та наслідки діяльності.

В аналітичній частині дослідження охарактеризовано світову практику інтеграційних процесів в агробізнесі, основні чинники вибору аграрними компаніями різних країн своїх інтеграційних стратегій й типові моделі вертикальної інтеграції, висвітлено процес формування в Україні великих вертикально-інтегрованих структур, їх роль на внутрішньому і світовому продовольчому ринку, здійснено оцінку діяльності найбільших агрохолдингів у довоєнний період та визначено напрями посилення їх експортного потенціалу.

У проєктній частині дослідження сформовано перспективні напрями розширення участі вітчизняних аграрних вертикально інтегрованих компаній у ланцюжках вартості на основі визначених критеріїв й активізації інноваційної діяльності; здійснено анкетування сільськогосподарських товаровиробників, яке

дало підстави узагальнити наслідки взаємодії інтегрованих компаній і суб'єктів малого аграрного господарювання; окреслено напрями державного регулювання розвитку вертикально інтегрованих аграрних компаній.

Достовірність та обґрунтованість результатів дослідження підтверджуються поглибленим аналізом та узагальненням теоретичного й практичного досвіду, використанням дисертантом значної кількості джерел наукової інформації з проблем дослідження, даних статистичної звітності, широкого спектру методів наукових досліджень, а також використанням отриманих результатів у практичній діяльності Житомирської обласної військової адміністрації, аграрного приватного підприємства та в освітньому процесі Поліського національного університету.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних засад функціонування вертикально інтегрованих аграрних компаній та розробленні стратегічних напрямів їх розвитку в умовах трансформації глобального економічного середовища. До найвагоміших результатів дисертаційного дослідження належать такі: на основі опрацювання результатів проведеного автором анкетування вітчизняних сільгоспвиробників обґрунтовано потенційні переваги і ризики взаємодії інтегрованих компаній і суб'єктів малого аграрного господарювання та оцінено вплив технологічних, ринкових, інституційних чинників і чинників державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на вибір пріоритетів і напрямів розвитку агрокомпаній; узагальнено характеристики моделей і стратегій розвитку та наслідки функціонування вертикально інтегрованих аграрних компаній у розрізі країн світу і напрямів сільськогосподарської діяльності; ідентифіковано перспективні напрями входження і розширення присутності вітчизняних аграрних вертикально інтегрованих компаній у глобальних ланцюжках вартості

залежно від набутих такими компаніями позицій на внутрішньому та світовому продовольчому ринку.

Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 13 наукових працях загальним обсягом 7,19 ум. друк. аркушів (автору належить 5,23 ум. друк. ар.), з них 7 праць, у яких опубліковано основні результати дослідження, у тому числі 3 статті в іноземному науковому періодичному виданні, проіндексованому в базах даних Scopus та WoS Core Collection, 4 – у наукових фахових виданнях категорії Б; 5 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, одна наукова праця, яка додатково відображає результати дисертації.

Практичне значення і впровадження отриманих результатів

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці теоретико-методичних узагальнень та науково-практичних рекомендацій щодо розвитку великих аграрних вертикально інтегрованих компаній в умовах трансформації глобального економічного середовища. Практичне застосування при розробці Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2023 рік у Департаменті агропромислового розвитку та економічної політики Житомирської обласної військової адміністрації (довідка № 08/1352/0/2-23/56 від 01.09.2023 р.) знайшли, зокрема, рекомендації щодо удосконалення логістичних напрямів експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції підприємствами–суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності та використання досвіду окремих країн світу щодо моделей вертикалізації, які дозволяють ефективно використовувати наявний виробничо-технічний, технологічний та природно-ресурсний потенціал з урахуванням інноваційних підходів до здійснення господарської діяльності в аграрному бізнесі. Приватним підприємством “ГАЛЕКС-АГРО” (довідка № 215 від 01.09.2023 р.) при стратегічному плануванні розвитку підприємства використовуються рекомендації автора щодо методики визначення економічної ефективності, прийомів аналізу для здійснення кількісної оцінки вертикальної інтеграції на

рівні агропромислового підприємства, підходів до управління експортними ресурсами підприємства і т. ін.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації

Аналіз змісту анотації та основних положень дисертації ЛЕВКІВСЬКОГО Є. В. засвідчує їх повну ідентичність в частині формулювання мети, об'єкта, предмета, завдань, положень новизни, висновків до розділів і загальних висновків. Загалом зміст анотації відтворює інформацію про методологію дослідження, способи аргументації положень, ключові ідеї тексту дисертації. Анотація не містить інформацію, яка була б відсутня у тексті дисертації.

Відповідність дисертації встановленим вимогам, відсутність порушень академічної доброчесності

Дисертаційна робота ЛЕВКІВСЬКОГО Є. В. за рівнем наукової новизни, змістом, логікою викладеного матеріалу, узагальненнями, висновками і пропозиціями є завершеним науковим дослідженням та відповідає спеціальності 051 “Економіка” галузі знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, висновки й рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. На основі отриманих у процесі дослідження результатів поглиблено теоретико-методичні засади функціонування вертикально інтегрованих аграрних компаній та розроблено стратегічні напрями їх розвитку в умовах трансформації глобального економічного середовища.

Робота написана з дотриманням вимог чинного законодавства. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. Ознак академічного плагіату або модифікацій тексту у дисертації не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження стосовно змісту дисертації

1. У роботі основний акцент зроблено на обґрунтуванні переваг великих аграрних вертикально інтегрованих компаній, зокрема, їх високій ефективності, гарантуванні продовольчої безпеки та формуванні експортного потенціалу країни, високій соціальній відповідальності і навіть “підвищенні рівня зайнятості сільського населення” (с. 25). Жодним чином не применшуючи великого значення таких аграрних компаній для вітчизняної економіки, усе ж вважаємо потрібним по-науковому неупереджено аналізувати, завдяки чому, у т. ч., вдалося цього досягти. Зокрема, обґрунтовуючи ефективність діяльності агрохолдингів, автор веде мову виключно про отримання ними економічного зиску, а про ризики для соціально-економічної системи й аграрного сектора (уникнення або зменшення яких пов’язане з суттєвим зниженням прибутків) згадує лише побіжно і до того ж ніяк не враховує цей аспект у методиках оцінки ефективності функціонування вертикально інтегрованих структур в аграрному бізнесі, узагальнених у р. 1.3 й охарактеризованих як “найдоцільніші” для використання. Продовольча ж безпека й наповнення внутрішнього ринку України багатьма видами продукції, включеної до переліку основної, забезпечується далеко не лише корпоративними структурами, а й господарствами населення, які у кризові періоди, у т. ч. й під час війни, продемонстрували відносно вищий рівень стійкості й успішно вдовольняли продовольчі потреби населення. Говорячи про переваги агрохолдингів на зовнішньому ринку, про їх значення у забезпеченні валютної виручки держави, автор не згадує про загальновідомі схеми уникнення такими структурами повернення експортної виручки, незаконне відшкодування їм ПДВ тощо. А це все значною мірою нівелює переваги агрохолдингів у сфері зовнішньої торгівлі та не доводить їх економічну ефективність з позиції суспільних інтересів. Агрохолдинги безперечно здійснюють певну соціальну діяльність, переважно у межах населених пунктів, де розташовуються їх виробництва, але чи перевершує

це ті ризики, на які вони наражають тамтешнє населення, залишається відкритим питанням. Щодо підвищення рівня зайнятості, то, як добре відомо, саме агрохолдинги з притаманною їм моноспеціалізацією виробництва і витісненням трудомістких сфер аграрної діяльності з сільської місцевості значною мірою відповідальні за її знелюднення.

2. Позиціонування агрохолдингів у глобальних ланцюжках вартості (ГЛВ), зокрема, їх імпортозалежність, автор пропонує здійснювати за торговельним балансом та індексом відносної залежності від імпорту (с. 153-163). При цьому автор оцінює торговельний баланс по ключовій продукції агропродовольчої спеціалізації України, що у даному випадку зовсім не є показовим. Розраховані автором далі індекси ступеня проникнення імпорту, відносної експортної конкурентоспроможності й ін. теж не відображають масштаби участі компаній у ГЛВ. При оцінці позицій виробників у ГЛВ (зокрема, й у зарубіжній спеціальній літературі – щодо виробників агропродовольства) найчастіше використовують показники частки імпорту у ресурсному забезпеченні експортного виробництва та експорту ресурсів внутрішнього виробництва партнерам, відповідальним за наступні етапи виробництва.

3. Серед основних (на думку автора) причин виникнення аграрних холдингів відзначаються “деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва, низька ефективність значної кількості вітчизняних аграрних підприємств, відносно дешева орендна плата за основний сільськогосподарський ресурс – землю” (с. 59). Проте не названо ключову причину виникнення агрохолдингів в Україні на початку нинішнього століття, яка пов’язана з припливом у вітчизняний аграрний сектор великого, у т. ч. і неаграрного й іноземного, капіталу, що відбувалося на тлі зростання глобального продовольчого попиту, формування значних обсягів вільного капіталу й вищого відносно середнього по національному господарству рівня рентабельності сільгоспвиробництва. Великий бізнес тоді диверсифікував джерела отримання

прибутку, задля чого заходив у найприбутковішу на той час сферу – агропродовольчу.

4. У роботі міститься ряд неточностей, спірних і некоректних тверджень. Так, дані щодо перевищення у 1,5-2 рази в агрохолдингах урожайності основних сільськогосподарських культур порівняно з середнім рівнем даного показника загалом в Україні (с. 111-112) не можна вважати достатнім доказом вищої ефективності таких компаній, оскільки для порівняння в умовах браку інформації мали би братися хоча б показники урожайності, середньої по областях переважного розміщення земельних ресурсів агрохолдингів, з особливою увагою до насіння олійних культур.

Спірним є висновок автора щодо існування “конвергенційних вигод суб’єктів вертикально інтегрованих структур в аграрному бізнесі” (с. 30), які отримуються за “дивергентності індивідуальних суб’єктних інтересів і збереження господарської та економічної автономії”. Конвергенція, за загальноприйнятим її тлумаченням, означає зближення і формування схожих ознак у суб’єктів цього процесу. Оскільки у вертикально інтегрованих компаніях діяльність усіх їх суб’єктів (структурних підрозділів) підпорядковується єдиній меті розвитку, недоречно сподіватися на можливість збереження ними хоча б якоїсь автономії. Саме через це “поступова конвергенція аграрних вертикально інтегрованих структур та малих і середніх бізнес-суб’єктів” не сприятиме, як стверджує автор на с. 166, поєднанню їх зусиль у досягненні дотичних цілей.

З наведеного автором на с. 47-48 власного визначення вертикальної інтеграції не очевидно є його відмінність від трактувань цього поняття іншими дослідниками (табл. 1.2, с. 48), зокрема, Л. Куц.

Виникає питання і щодо коректності висновків з табл. 2.6 “Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва підприємств різних організаційно-правових форм господарювання” (с. 117), оскільки виокремлення сільгосппідприємств зі складу агрохолдингів, зважаючи на офіційну інформацію,

досягти практично неможливо. Тому у таблиці дані сільгосппідприємств і агрохолдингів не розмежовані, що не дозволяє їх коректно порівнювати.

Замість уживаного автором повсюдно терміну “глобальні ланцюги доданої вартості (ГЛДВ)” у світовій спеціальній літературі зазвичай прийнято використовувати термін GVC – global value chains, тобто глобальні ланцюжки вартості або ГЛВ.

Викликає принаймні подив також пропозиція автора стосовно доцільності нічим (насамперед, екологічними вимогами) не обумовленого розширення фінансової підтримки державою корпоративних структур (с. 194), у т. ч. запровадження для них пільгових позикових ставок державними банками, державної компенсації комерційним банкам за надання пільгових кредитів, надання кредитних канікулів тощо. Превалювання беззастережної фінансової підтримки великого агробізнесу і до війни викликало чимало суперечок, а в умовах нинішнього і очевидно майбутнього браку державних фінансових ресурсів це видається недоречним.

5. Аналізуючи діяльність агрохолдингів, автор не наводить практично жодних оцінок впливу на неї воєнних дій. Вочевидь, інформації щодо цього бракує, але певні висновки й оцінки все ж можна робити, виходячи хоча б з проблем, які постали перед агросектором під час війни, насамперед, логістичних й економічних, оскільки це безпосередньо і відчутно позначається на діяльності усіх агровиробників, у т. ч. й великих, і матиме вплив на розвиток вітчизняного сільгоспвиробництва і у повоєнний період. Крім того, характеризуючи діяльність агрохолдингів, автор постійно вживає теперішній час, хоча послуговується даними виключно за довоєнний період.

Загальний висновок

Дисертаційна робота ЛЕВКІВСЬКОГО Євгенія Володимировича “Розвиток вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу в умовах глобалізації” є завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну

тому. Рівень проведених досліджень та їх практична значимість свідчать про наукову зрілість дисертанта. За змістом і оформленням представлена робота відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 “Про затвердження вимог до оформлення дисертації”, “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – ЛЕВКІВСЬКИЙ Євгеній Володимирович – заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 “Економіка” галузі знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”.

Рецензент:

доктор економічних наук, професор,
заввідділом форм і методів господарювання
в агропродовольчому комплексі Державної
установи “Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України”

Олена ШУБРАВСЬКА

Підпис О. Шубравської засвідчую:

Заступник директора з наукової роботи
Державної установи “Інститут економіки та
Прогнозування Національної академії наук України”
чл.-кор. Національної академії наук України

Сергій КОРАБЛІН